

GÜNÜMÜZ AFGANİSTAN MEDRESELERİNDE DİNÎ EĞİTİM

Nasiruddin MAZHARİ

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

ÖZET

Bu makalede Afganistan'daki dini medreselerde okutulan ders müfredatı ve bu medreselerde hâkim olan düşünce sistemi üzerinde kısaca durulmuş ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu medreselerde görülen eksikliklerin giderilmesi konusunda bir takım yapıcı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, medrese, din eğitimi

ABSTRACT

Religious Education in the Contemporary Madrasas of Afghanistan

In this article it has been briefly studied the curriculum of religious schools (Madrasas) in Afghanistan and the dominant system of thought in the mentioned schools and also focused on a critical perspective. In addition, there had been made some constructive and restorative suggestions about completion of a number of deficiencies in these Madrasas.

Key Words: Afghanistan, madrasa, religious education

GİRİŞ

Afganistan'ın İslam'ı kabûlünden kısa bir müddet sonra ilim merkezi haline gelmiştir. Belh, Herat ve Gazne şehirleri başta gelen ilim ve irfan merkezleri olmuştur.¹ Bu topraklarda, Bahaüddin Veled, İbn Sina, Firdevsî, İbrahim b.Edhem, Nasirhusrev Belhî başta olmak üzere pek çok ilim ve irfan sahibi âlim yetişmiştir.

Afganistan'ın genel ve özellikle de dini eğitim tarihindeki en önemli değişim ve gelişme, Timurular döneminde Herat'ın başkent olarak tayin edilmesinden sonra olmuştur. Timurular Herat'ta birçok medrese yaptırmışlardır. Bu medreselerin en büyüğü ve en meşhuru Herat Gavherşad Begim medresesidir.²

Gavherşad Begim medresesinde dini ilimlerin yanı sıra edebiyat, musiki, felsefe, mantık, geometri, matematik, bilimler detedris edilmiştir.³

¹Hamevî, Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, Dâru's-Sadr, Beyrut ts, c. V, s. 396.

²Sahaila, Kemâluddin, *Afganistan'da Ortaokul ve Liselerde Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ramazan BUYRUKÇU, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005 s. 7.

³ Müneccimzâde, *Herat der Güzergâh-ı Târih*, www. khawaran.com, 2012, s. 1.

Afganistan uzun yüzyıllar boyunca kendine özgü medreselerinde dini eğitimi sürdürüyordu. Böylece Belh, Herat ve Gazne şehirleri İslam âlimlerinin uğrak yeri mesabesindeydi.⁴ Son asırlarda ilim ve irfan merkezi olan Buhara, Semerkant ve orta Asya'nın diğer büyük şehirleri Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Afganistan'daki ilim merkezleri eski ilmi fonksiyonlarını kaybetti ve Hindistan'ın büyük şehirleri özellikle de başkenti olan Delhi dîni medreselerin ilham kaynağı oldu.

Afganistan ve Pakistan'daki bugünkü medreseler, Hindistan'da 1867'de kurulan ünlü Deobandi medresesinin yolunu takip ediyor. Deobandi medresesinde, dönemin ünlü bir din âlimi olan Molla Nizameddin'in oluşturduğu ve "Ders-i Nizâmî" adıyla bilinen bir müfredat uygulanıyor.⁵ Günümüzde Afganistan ve Pakistan'da Ehl-i Sünnete mensup tüm medreseler, "Ders-i Nizâmî" müfredatını uyguluyorlar. Bu geleneksel ders müfredatını takip eden Divbent medreselerini 1877 yılında kurulan Aligarh koleji ile karşılaştırdığında birbirine tam zıt olan iki tablo ortaya çıkacaktır. Birincisi geleneksel eğitime sıkı sıkı bağlı olan bir düşünce sistemini takip etmekte, diğeri de gençleri batı düşünce ve kültürünün kucağına atmaktadır.⁶ İngilizlerin Hindistan'da uzun süre kalmaları bu iki zıt kutbun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Afganistan ve Hindistan'da medreselerin ilmî ve fikrî açıdan çok parlak bir geçmişi vardır. Hindistan'da kurulan bu sistemde büyük âlim ve mütefekkirler yetişmişlerdir. Abdülhay el-Leknevî(1304/1886), Muhammed Enver Şâh-Keşmîrî (1352/1933), Zafer Ahmed Osmani (1394/1974), Aşref Ali Tahanevi (1362/1943) ve daha nice büyük âlimler bu medreselerde yetişmişlerdir.⁷ Ancak son zamanlarda bu medreseler önceki etkinlik ve niteliklerini kaybetme durumuna gelmiştir.

1. Medreselerde Okutulan Dersler

Eğitim ve öğretimin 8 yıl sürdüğü bu medreselerde yıllara göre okutulan dersler şunlardır:

Birinci Yıl: Sarf (*Serfi Behayi*), Nahiv, (*Nehv-i Mir*), Arapça Metinler (*Müfîdû't-Talibin*), Mantık (*Teysirü'l-Mantık*), Tecvid, Kelam ve Siyer.

İkinci Yıl: Sarf, Nahiv (*Şerh'imieteâmil*), Arapça Metinler, Fıkıh (*Muhtasar-ı Kuduri -Kenzu'd-Dekâik*), Mantık, (*İsağujî*) ve Farsça metinleri.

Üçüncü Yıl: Kur'an ezberi, Fıkıh (*Kenzu'd-Dekâik*), Nahiv (*Kâafiye*), Arapça Metinler, Hadis (*Zadut-Talibin*), Tecvid ve Hulefâ-i Raşidîn'in Hayatı.

Dördüncü Yıl: Kur'an ezberi, Fıkıh (*Kenzu'd-Dekâik*); Fıkıh Usulü, (*Nurü'l-Envâr*), Belağat (*Telhisü'l- Miftah*), Arapça (*Makamat-ı Hariri*), Hadis, Mantık ve

⁴ İman b. Suûd, *el-Hayat el-İlmiyye fi Belh*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışmanı: Dr. Merizen b. Said, Ümmü'l- Kurâ Üniversitesi, 2013, s. 15.

⁵ Ekberşah Buhârî, *Makalât-ı Osmânî*, nşr, Beytu'l-Ulum Lahor, Pakistan, ts, s. 14 .

⁶ Zaferullah Davûdî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 292.

⁷ Ekberşah Buhârî, *Makalât-ı Osmânî*, s. 11.

Kelam.

Beşinci Yıl: Fıkıh (*el-Hidâye*), Fıkıh Usulü, Belağat, (*Muhtasaru'l-Meâni*), Akaid (*el-Akâdetu't-Tahâviyye*), Mantık (*el-Kutbî*), Arapça Metinler, Farsça Metinler (*Gulistan ve Bostan*) ve Kur'an ezberi.

Altıncı Yıl: Kur'an Tefsiri (*Celaleyn*), Fıkıh (*el-Hidaye*), Tefsir ve Fıkıh Usulü, Arapça ve Farsça Metinler, Hadis (*Miškâtül-Mesâbih*).

Yedinci Yıl: Hadis (*Miškâtül-Mesâbih*); Fıkıh, Akaid, Miras Hukuku, Aile Hukuku.

Sekizinci Yıl: On Hadis kitabı, farklı hocaların gözetiminde hızlandırılmış bir şekilde bir yıl içinde okunup bitirilir.

Medreselerde ayrıca Farsça da öğretilir. Farsça öğretilirken özellikle Sâdî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı ile birlikte Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden şiirler ezberletilir.⁸

Afganistan ve Pakistan'da büyük şehirlerde hizmet veren ve özellikle de devletin ulaşamadığı kırsal kesimdeki eğitim boşluğunu doldurarak çok önemli bir sosyal hizmet gerçekleştiren medreseler, halen ciddi eksiklikleri de beraberinde taşıyor. Bu eleştirileri medreselere karşı olduğumuzdan değil, bunları realist ve gerçekçi bir şekilde gözlemlediğimiz için kaleme almaktayız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla medreselerde ikmal edilmesi gereken nakıslıklar şunlardır:

2. Medreselerin Dinî Eğitimindeki Eksiklikler

1- Medreselerde taklit zihniyeti hâkimdir. Derslerde münakaşa ve hocaların fikrini tenkit etme büyük bir saygısızlık olarak addedilir. Hocalar eleştiriye kendilerini tamamen kapalı tutmuşlardır. Böyle olunca medrese ehli, eleştirilere yabancı yetişmekte ve küçük bir itiraz onların amansız bir hücumla geçmesine sebep olabilmektedir. Halbuki eleştiri muhaliflerden bile gelse yol göstericidir. Kişi ve kurumun kendisini yenileyebilmesi için gerekli bir şeydir.

2- Medreselerdeki bir başka sorun da müfredat programında okutulan kitapların çok eski ve günümüzün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olmasıdır. Bazı kitaplar 6-7'asır önce kaleme alınmıştır. Medreselerde yetişen âlimlerin yeni çalışmalarını da eskinin bir taklidi olup çağdaş soruları ve sorunları cevaplamada aciz ve uzak kalmaktadır. Dr. Yusuf el-Karadâvi'nin tabiriyle; "Bu çalışmalar faydalı olmasına rağmen entelektüel ve çağdaş insanlara hitap etmemektedir, bu kitaplarda genellikle taklit ve nakilcilik ruhu hâkimdir."⁹ Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da bulunan bu medreseler geleneksel eğitim ve öğretim şeklini benimsemektedirler. Ders müfredatında gelenekselliğe çok aşırı bağlı oldukları için günün ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz kalmaktadır. Eski dersle yerine yeni konular dahil etmeye çok çok az gayret gösterilmiştir.¹⁰

⁸Abduşşükür, *Tezkiretü'z-Zafer*, der. Kamer Ahmed Osmâni, nşr. Matbuât-ı İlmî Kemâliye, 1. bs. Faysalâbad 1977, s. 60

⁹Yusuf el-Karadâvi, *Keyfe Neteamel Maa's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru's-Şuruk, Kahire, 2002, s. 202.

¹⁰Zaferullah Davûdi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 293.

Dolayısıyla bu medreselerde ciddi bir islâh çalışmasına ihtiyaç vardır. Geleneksel dini bilgiyi yaşadığımız çağın gereklilikleri doğrultusunda sunabilen bir eğitim-öğretim sisteminin geliştirilmesi ciddi bir ihtiyaçtır.

3- Medrese öğrencilerinin çoğu fakir aile çocuklarından oluşmaktadır. Her türlü mahrumiyeti çeken bu kesim, zengin ve orta seviyeli kitleden, ayrıca üniversitelerde ve çağdaş okullarda okuyan nesilden kopuk ve uzak kalmaları sebebiyle ister istemez zihin ve fikir dünyalarında böyle ortamlara karşı nefret ve öfke besleyebilmektedirler.

4- Medreseler fikrî ve siyasî bakımdan dış dünyaya kapalıdır. Televizyon, radyo, gazete ve dergi asla bu kurumlara giremez. Hatta farklı düşünen bazı âlimlerin kitapları medrese kütüphanesinde mevcut olsa bile öğrenciler tarafından okunması yasaktır.¹¹ Hal böyle olunca medreseye yıllarını veren öğrenci, İslam âleminden habersiz olarak yetişmektedir. Dolayısıyla da siyasi amaçla kullanılması ve yönlendirilmesi çok kolay olmaktadır.

5- Yabancı dil öğretimi programdakesinlikle yer almamaktadır. Sadece klasik Arapça üzerine yaklaşık dört yıl eğitim almış bir öğrenci çağdaş Arapçayı bile bilmemektedir. Halbuki çağdaş bir din âliminin ilmî ve fikrî açıdan donanımlı olabilmesi için yaşadığı dönemde kullanılan Arapça'yı iyi bilmesi olmazsa olmaz şartlardandır.

6- Mezhebî taassup fazlaca hissedilmektedir. Şiileri tekfir edecek derecede ileri gidilmektedir. Özellikle de Pakistan'da bu mezhep ve meşrep ihtilafları fizikî çatışmalara dönüşmekte ve bu fitneye günlük kurban verilebilmektedir. Afganistan'da da fikir ve mezhep ihtilafları bazen derinden derine hissedilse de sıcak çatışmalara dönüşmemektedir.

7- Medresede ders müfredatları dokunulmaz ve değişmez zannedilir. Hedefe ulaşmak için vesile olan ve şartların değişmesiyle değişebilen ders müfredatına böyle kutsallık veren bir zihniyetin medeniyet kafilesinden geri kalması kaçınılmazdır. Son zamanlarda Pakistan hükümeti medreselerde Fizik, Kimya, Biyoloji, İngilizce ve Bilgisayar öğrenimini zorunlu hale getirmişse de program ciddiyetle takip edilmemektedir. Söz konusu dersler kısa bir sürede hemen hemen bütün resmi medreselerde zorunlu ders haline getirilmek üzeredir.

8- Dersler yorum ve eleştiriye kapalı olduğundan medreselerde yetişen büyük bir kesim, şeriat ve ahkâm-ı İslâmiye'yi yüzeysel ve sığ bir şekilde anlamaya, yorumlamaya ve uygulamaya kalkarlar.¹² Örneğin bazı furu' hükümlerine

¹¹ Mesela Afganistan'da Taliban döneminde Yusuf el-Karadâvi'nin kitaplarının okunması hatta satılması yasaklanmıştı. Maaalesef onların düşünce yapılarına uymayan kimse tekfir veya tefsikle itham edilirdi. Medrese ehlinin Mevdûdî ve Fazlurrahman'a karşı takındıkları tavır bunun en belirgin misalidir. Ben Pakistan'ın en büyük şehri olan Karaçi'de üç ay boyunca medreseleri iyice gezme fırsatı buldum. Farukiye adında büyük bir medresenin kütüphanesine girdiğimde Mevdûdî'nin *Tefhimü'l-Kur'an* tefsirine rasladım ve raftan elime aldığımda o medresede bulunan tanıdık bir talebe bana: "Biliyorsunuz! Bu tefsiri okumak öğrencilere yasaktır." dedi. Ben nedenini sorduğumda hocalarının Mevdûdî'nin kitaplarını okumamasına dair talimat verdiklerini söyledi.

¹² Beşir Ahmed Ensârî, *Mezheb-i Talibân*, bs. yy, ts, s. 33.

usulden daha fazla önem verirler. Böylece dinde temel öneme sahip olan konular geri planda kalabilmektedir.¹³

9- Sistemin eski olması sebebiyle okutulan kitaplar yeni nesile girift ve zor gelmektedir. Eski sistemde bazı önemsiz konular uzun uzun işlenmekte, kıl-u kâller üzerinde fazlacadurulabilmektedir. Hâlbuki bunların tedris edilmesi hem hoca hem de öğrencinin enerjisinin ve vaktinin heba olmasına sebep olmaktadır.

10- Hadis kitaplarıyla öğrenci ancak son yılda tanışabilmekte ve metinleri hızlı bir şekilde okuyup geçmektedir. Tabii ki bu şekilde bir okuma öğrenciye asla gerektiği gibi fayda sağlayamamaktadır.

Son yıllarda Afganistan devleti özel medreselerin müfredatının yanısıra Coğrafya, Sosyal Bilgiler ve Tarih gibi dersleri de zorunlu hale getirmiştir. Aslında devlet, medreseler üzerinde denetlemesini sürdürmek ve güçlendirmek için böyle bir girişimde bulunmuştur. Ancak bu metod faydalı olmayıp medresedekilerin kendilerine ait plan ve programlarına da engel olabilmektedir.

3. Dâru'l-Huffâzlar (Hâfız Yetiştiren Yerler)

Afganistan'da medreseler bünyesinde hafız yetiştiren yerler de bulunmaktadır. Bu ülkede hâfızlık çok sistemli bir şekilde yürütülmektedir. Hafızlık yapan çocuklar gece gündüz Kur'an ezberlemeye çalışırlar. Hafızlık döneminde başka hiçbir şey okumaz ve hiçbir fikrî ve zihnî faaliyette bulunmazlar. Hafızlık süresini hızlandırma açısından bu metod iyi ise de zararları da göz ardı edilemez. Bu kurumlardan yıllık yüzlerce hafız mezun olmaktadır.

Afganistan'da nüfusun yaklaşık %10-12'sini Caferîler oluşturmaktadır. Ruslara karşı Afgan cihadı esnasında Caferîler'in bir kısmı İran'da, Ayetullahların merkezi sayılan Kum medreselerinde öğrenim görüp Afganistan'a döndüler. Son zamanlarda Afganistan'ın değişik bölgelerinde Kum destekli çok sayıda medrese ve araştırma merkezleri kurulmuştur. Özellikle de Afganistan'ın başkenti olan Kabil'de Caferîler'in büyük medreseleri ve merkezleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Suudî Arabistan da Kabil'de büyük bir ilmi merkez inşa etmek için Afganistan devletiyle dev bir projeye imza attı. Gelecek yıllarda imar edilip faaliyete geçen bu dev proje dini eğitimin yanı sıra diğer alanlarda da faaliyet gösterecek.

Türkiye'den de bazı cemaatler Afganistan'da İmam Hatip tarzında dini eğitim kurumları inşa etmişlerdir. Afganistan dış güçlerin savaş alanı olduğu gibi, değişik devletlerin fikrî ve mezhebî rekâbet alanına da dönüşmüştür. Eğer Afga-

¹³ Maalesef bu gibi yüzeysel ve sığ düşünen kesim bu medreselerde yetişebiliyor. Pakistan ve Afganistan medreselerinde yetişip kendini yetiştirmiş olan ve dünyayı tanıyan az bir kesimin dışında diğerlerinin ameli ve nazarî tatbikatında, yukarıda zikrettiğimiz hususlar açık bir şekilde görülmektedir. Taliban'ın "Emri bil-ma'ruf nehy-i ani'l-münker" prensibigereğince uçurtma ile oynamayı yasak ve haram sayıp diğer taraftan haşhaş ve afyon yetiştirmesi ve nihayet ticaretini de helal görüp bu konuda olumlu resmi fetva vermeleri bu hususta en bariz örnektir. Bkz. *Emri bil-ma'ruf nehy-i ani'l-münker* ile ilgili hükümler, 2'ci bölüm, 4'cü madde; "De Afganistan İslâmi İmâret Resmi Ceride" sayı 799, 1998 s. 5.

nistan'ın devlet ve yönetimi bu dış merkezli dini eğitim kurumlarının ders programlarını denetim altına almaz ve dirayetli bir şekilde halkın istifadesine sunmazsa, gelecek nesil yeni bir mezhep ve meşrep kavgasına şahit olacaktır.

SONUÇ

Medreselerimizin eski fonksiyonlarını kazanabilmesi, bu eğitim kurumlarında yeniden İbn Rüşterin, Ebu Hanifelerin, İbn Sinaların, Farabilerin, İmam-ı Şafilerin, İbn Hazmların yetişebilmesi için sadece Afganistan'da değil tüm İslam dünyasında bu müesseselere yönelik bir takım ıslah çalışmalarına ihtiyaç olduğu âşikârdır. Bu konudaki çalışmaların üç asırdır devam ettiği bilinmektedir. Hindistanlı İslam âlimi Mevlana Şiblî Numanî (1857-1914)'nin başlattığı, kadim medrese ile modern eğitim sistemini mezcetmeye dayalı proje, iyi bir örnek olmakla birlikte daha da geliştirilmeye muhtaçtır.

Son zamanlarda Hindistan'da Nedvetül-Ulema adı altında faaliyet gösteren ilim ve araştırma merkezleri İslam dünyasına örneklik teşkil etmiştir. Ebu'l-Hasenen-Nedvî, Süleyman en-Nedvî vb. daha nice değerli âlimler bu merkezlerde yetişmişlerdir. Yine Hindistan'da Dr. Zakir Nâik'in "Islamic Research Foundation" adı altında kurduğu merkez, çağdaş dilleri bilen kabiliyetli gençlerin yetiştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Pakistan'da Mevdûdî önderliğindeki Cemaat-i İslâmî'nin kurduğu ilmî merkezler ve üniversiteler önemleri açısından zikre değerlidir.

Modern dünyanın ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda, medreselerden mezun olanlar artık batı felsefesini, dilini ve fiziğini daha iyi tetkik edip, bu konular üzerine yorum yapabilecek donanıma sahip olmalıdırlar. Ancak bu çalışmalar ve reformlar hiçbir zaman batının dikte ettiği ve dayattığı bir reform faaliyeti ile karıştırılmamalı, hatta bu konuda tarafgir İslam ülkelerinden gelecek maddî destekler dahi kabul edilmemelidir. Medreseler, ilim ve düşünce yapısına güvenilen âlimler rehberliğinde kendi kendilerini yenilemeli ve ıslah etmelidir.

Kaynaklar:

- » Abdüşşükür, Mevlâna Abdüşşükür Tirmizi, *Tezkiretül-Zafer*, der. Kamer Ahmed Osmâni, nşr. Matbuât-ı İlmî Kemâliye, 1. bs. Faysalâbad, 1977
- » Ensârî, Hâce Beşir Ahmed, *Mezheb-i Talibân*, 1.bs.yy, ts.
- » Ekberşah, Muhammed Ekberşah el- Buhari, *Makalât-ı Osmâni*, nşr, Beytu'l-Ulum Lahor, Pakistan, ts.
- » Halid, Zaferullah Dâvûdî, *Pakistan ve Hindistan'da hadis çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995
- » Hamevi, Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, DâruSadir, Beyrut, ths.
- » İman bint Suûd, b. Hişân el-Kureşî, *el-Hayat el-İlmîyye fi Belh*, Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 2013.
- » Karadavi, Muhammed Yusuf el-Karadavi, *Keyfe Neteamel Maa's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Dâru's-Şuruk Kahire 2002.
- » Sahailla, Kemâluddîn, *Afganistan'da Ortaokul ve Liselerde Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- » Münecimzâde, Mahmud, *Herat der Güzergâh-ı Târih*, www. khawaran.com, 2012.
- » Resmi Ceride, *De Afganistan İslâmî İmâret Resmi Ceride*, sayı 799, Afganistan, Kabil, 1998